

ديوان

مجلة علمى تحقيقى بين الملى علوم اسلامى

مجلة دراسات اسلامية، عالمية، علمية، محكمة

International Journal of Islamic Studies

Uluslararası İslami Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2706-6428 E-ISSN: 2707-7462

جلد: ٠١ شماره: ٠٢ سال: ١٣٩٩

توركهاى تركستان جنوبى

أترك التركستان الجنوبية

GÜNEY TÜRKİSTAN TÜRKLERİ*

TURKISH OF SOUTH TURKISTAN

Öğretim Görevlisi Sayed Barmak DARAWGAR**

Makale Bilgisi / Article Information / معلومات مقاله

Makalenin Türü / Article Type / نوع مقاله : Araştırma Makalesi / Resarch Article / مقاله تحقيقى

Geliş Tarihi / Received Date / تاريخ دريافت مقاله / 18.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date / تاريخ بديرش مقاله / 17.04.2020

* Bu makale *Afganistan Özbek Türkçesi Grameri* Başlıklı Yüksek Lisans Tezimizden üretilmiştir. Bu tez 2015 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Fakültesinde jüri üyeleri karşısında savunulmuştur.

* Cevizcan Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Cevizcan / Afganistan.

* أمر ديبارتمنت تورکولوژی دانشکده علوم اجتماعى دانشگاه جوزجان / افغانستان.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی

سید برمک دروگر، "تورکهای ترکستان جنوبی"، *مجله دیوان* ۲/۱ (سرطان ۱۳۹۹)، ۸-۱۲.

Atif

Sayed Barmak Darawgar, "Güney Türkistan Türkleri", *Diwan Dergisi* 1/2 (Temmuz 2020), 8-12.

چکیده

افغانستان یکی از سرزمین های باستانی بی است که در طول تاریخ میزبان دولت ها و تمدن های بسیاری بوده و در مسیر مهاجرت بسیاری از ملت ها قرار داشته است. تورکها با تاریخ سه هزار ساله خود یکی از کهن ترین ملل دنیا محسوب میشود. این کشور بزرگ عصرها زیر سلطه تورکان بوده، امروزه در بسیاری از منابع قسمت های شمالی این کشور بنام تورکستان جنوبی یاد میشود. یاد آور باید شد، هر آن پژوهشی که بالای زبانهای تورکی در افغانستان صورت میگیرد، باعث رشد و توسعه این زبانها و فرهنگ این ملت و سرزمین میشود. تورکان در زمان حکمروایی شان در این سرزمین اثرهای تاریخی زیادی از خود بجا گذاشته و دانشمندان مشهوری در دامن فرمانروایی خود پرورانیده و در زمینه های هنر، علوم و ادبیات درحالیکه این سرزمین که مرکز علوم، ادبیات و هنر بوده است آثار ارزشمندی از خود به میراث گذاشته اند.

واژه های کلیدی: تورکها، ترکستان، افغانستان، اوزبیکها، زبان.

ملخص

تُعد جمهورية أفغانستان الإسلامية من البلاد العريقة على مر العصور وتكرار الدهور؛ حيث احتضنت حضاراتٍ متعددةٍ ومَرَّت فيها حكومات كثيرة، وقد وقعت ممرًا لهجرة أمم كثيرة. وتعد الأتراك من أعرق الأمم في العالم نظرًا إلى تاريخها البالغ على ثلاثة آلاف سنة. وقد حكمت الأتراك أفغانستان عصورًا مديدة، ويطلق على نواحي شمال أفغانستان التركستان الجنوبية في عصرنا الحاضر. ومما هو جدير بالذكر أن إقامة أي بحث في إطار اللغات التركية في أفغانستان تؤدي إلى ازدهار هذه اللغات، و رقي ثقافة الشعب الأفغاني، وتنمية هذه البلاد عامة. وخلف الأتراك في عهدهم على أفغانستان آثارًا تاريخية قيمة، وكما نشأ علماء أجلاء في ظل سلطتهم، وللأتراك آثارٌ ثمينة في مجال العلوم، والفنون، والأدب أيضًا، وكما كانت أفغانستان مقرًا لمختلف العلوم والفنون قبل ذلك.

الكلمات المفتاحية: الأتراك، التركستان، أفغانستان، الأوزبك، اللغة.

Özet

Afganistan tarih boyunca birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış, birçok ulusun göç yolu üzerinde yer almış topraklardan biridir. Türkler de üç bin yıllık geçmişleriyle tarihin en eski uluslarından biridir. Afganistan'da uzun asırlar boyunca Türk soylu halkların hâkimiyeti altında kalmıştır. Günümüzde pek çok kaynakta ülkenin kuzeyi Güney Türkistan veya Cenûbî Türkistan olarak geçmektedir. Bu çalışmada Güney Türkistan olarak anılan bölgedeki Türk varlığı ve tarihi hakkında bilgi verilerek özellikle Türk soylu halkları tanıtılmaya çalışılacaktır. Unutulmamalıdır ki Afganistan'da yapılacak olan dilbilimsel ve folklorik çalışmalar vasıtasıyla Türk diline ve kültürüne önemli katkılar sağlanacaktır. Bu topraklardaki Türkler; dünya Türklüğünün atalarının en eski yerleşim yerlerinden biri olup bu topraklarda sanat, bilim, edebiyat alanında çok değerli eserler verilmiş, bu topraklar çok değerli bilim adamlarını yetiştirmiştir. Bu topraklar bir zamanlar aynı zamanda bilimin, edebiyatın, sanatın da merkeziydi.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Türkistan, Afganistan, Özbekler, Dil.

Abstract

Afghanistan is one of the lands that have hosted many civilizations and states throughout history and has been on the migration route of many nations. The Turks, also with their three thousand years history, are one of oldest nations in history. Today, still in many sources, the north part of Afghanistan is named as; Southern Turkistan. In this study, it will be tried to introduce Turks nobility peoples by giving information about the Turks presence and history in the region known as Southern Turkistan.

Southern Turkistan (North part of Afghanistan), indicates that, in which cities do Turks live, from how many clans do Turks form, what are the names of these clans, in which cities do the large number of people speak Uzbek and Turkmen. It should not be forgotten that through the study of language and folklore in Afghanistan significant contributions will be made to the Turkish language and culture. This land is the oldest land of the Turks, which has nurtured great scientists and left valuable teraces of them. This land was once the center of science, literature and art.

Keywords: Turkish, Turkistan, Afghanistan, Uzbek's, Language.

Giriş

Afganistan coğrafi konumundan ötürü çeşitli devletlerin göç yolu üzerinde yer almış ya da çeşitli milletlerin istilasına sahne olmuştur. İlk istilayı İran hükümdarı Dara ile İran hâkimiyetini yıkan Büyük İskender gerçekleştirmiştir. Milattan sonra ise Afganistan coğrafyasında Saka, Kuşan, Ak-Hunlar olarak bilinen Türkler hâkimiyet kurmuştur. Ak-Hunlardan sonra Göktürkler bu topraklarda yerleşmişlerdir. Göktürklerden sonra bu topraklar, İslamiyet'i yayan Arap orduları tarafından istila edilmiştir. İslamiyet'le birlikte bu bölgede Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harezmsahlılar gibi Türk devletleri kurulmuştur. 1220'den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkede hâkimiyet sürmüşlerdir. Timur, 1370 yılında Maverâünnehir'de egemenlik kurup Moğol hâkimiyetini sona erdirip Afganistan'da Timurlular devletini kurmuştur.

Timurlular devleti zayıflayınca bu topraklar Nadir Afşar'ın eline geçmiştir. Ancak, Nadir Afşar'ın ölümünden sonra hâkimiyet Peştun kökenli Ahmet Şah-î Durani'nin eline geçmiştir.

Afgan Devleti'nin gayri millî politikaları ve anti-demokratik uygulamaları nedeniyle Türklerin çoğu ana dillerinde eğitim görmemişler ve okuma yazma öğrenememişlerdir. Afganistan Türkleri ana dilde eğitim almak yerine eğitim dili olarak Farsça ve Peştuca öğrenmek zorunda kalmıştır. Eskiden yerel halkın dilinde basın ve yayınlar yapılmamakta, radyo-televizyon gibi kitle iletişim araçlarında bu diller kullanılmamaktaydı. Özbek ve Türkmen aydınlarının mücadelesi sonucunda günümüzde Afganistan üniversitelerinde Afganistan Türklerinin kendi dillerinde Türkmence, Özbekçe gibi bölümler açılmakta ve kitle iletişim araçlarıyla kendi dillerinde yayın yapabilmektedirler.¹

Genel Türkistan Tarihi

Türkistan, Orta Asya'nın büyük kısmı için kullanılan tarihî terimdir. İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibiry'a'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga Irmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı 19. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır (Türk Yurdu). Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer

---

¹ Yarkin, Muhammet Halim, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan* (Kabil: Horasan Yayın Evi, 2013), 68.

Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Doğu (Şarki) Türkistan, 1924'ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren alana ise Batı (Garbi) Türkistan adı verilmektedir.²

Türkistan adını ilk defa eski İranlıların, daha sonra Arapların Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgeleri tanımlamak için kullandıkları bilinmektedir.³ Arap coğrafyacısı Yakubi, Pamir yaylasının Türkistan denilen yer olduğuna işaret eder. Sasaniler döneminde ve İslam fetihleri devrinde 'Türkistan' adı, Maverâünnehir'in doğusundaki dağlara ve kuzeyindeki ülkelere verilmiştir. 15. yüzyılda kaleme alınan Emir Timur'un seferleriyle ilgili eserlerde Türkistan, Maverâünnehir dışında yaşayan Türkler'in ülkelerini gösteriyordu. Bununla beraber Hazar denizinin kuzeyindeki alanlara İbn Fadlan'ın *Seyahatnâme*'sinde Biladü't-Türk, Ahmed Tusi ve diğer Farsça eserlerde ise Türkistan denilmiştir.⁴

İslam fetihleriyle birlikte daha çok Maverâünnehir'in kuzey ve doğusundaki bölgeye Türkistan denilmeye başlandı. Ruslar, Türkistan ile Maverâünnehir'i kast ederken, İranlılar bölgeyi İran ve Afganistan'ın kuzeyi olarak tanımlıyordu. İstahri, Türkistan'ı Oğuzlar, Hazaralar, Kimekler, Karluklar, Bulgarlar ile Cürcan-Farab-İsficâb arasında kalan yerler olarak nitelemektedir. Sonraki asırlarda Timurlular ve Özbekler açısından Türkistan, Kazakistan ve Kırgızistan demektir. Türkistan'ın Güney sınırı olarak bazı seyyahlar Bâmyân'ın kuzeyindeki Akrobat geçidini, bazıları Hilmend ile Amuderya arasındaki su dağıtım hattının güneyinde Hacigak geçidini gösterir. Daha batıda Murgab ile Abı-Maymana arasındaki yörede Bend (Tirbend) silsilesi Türkistan sınırı şeklinde düşünülmektedir.⁵

Afganistan'da Türklerin yaşadığı Mezar-ı Şerif ve Bedâhşan taraflarına Türkistan deniliyordu. İran'ın kuzeydoğusunda Horasan vilayetindeki Türkmenlerle meskûn sahaya da Türkistan adı verilmiştir. Ruslar, Türk ülkelerini işgale kalkıştıkları dönemde Türkistan kelimesini Kazaklardan öğrenerek kullanmaya başladılar. Bu sebeple bazı Batılı araştırmacıların Türkistan isminin bölgeye Ruslar tarafından verildiği yolundaki iddiaları yanlıştır. Ayrıca İran ve Afganistan'da halk dilinde Türkistan kelimesi söz konusu ülkelerin kuzeyini gösteriyordu.⁶

---

² Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012), 41/556.

³ Taşağıl, "Türkistan", 41: 556.

⁴ Taşağıl, "Türkistan", 41: 556.

⁵ Taşağıl, "Türkistan", 41: 556.

⁶ Taşağıl, "Türkistan", 41: 556.

18. yüzyıl sonlarında da Afgan hükümeti burası için Türkistan vilayeti adını kullanmıştır. 1869'da Rus işgali sonrası resmen Amuderya'nın kuzeyi için Rus Türkistan'ı, güneyi için Afgan Türkistan'ı tabirleri ortaya çıktı. 19. Yüzyılda, Çin ve Rus hâkimiyetindeki alanlara göre Doğu ve Batı Türkistan'ı adları yerleşti.⁷

Türkistan; Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Güney Türkistan ve İran Türkistan'ı olmak üzere 4 bölüm hâlinde incelenir. Batı Türkistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan; Doğu Türkistan Çin Halk Cumhuriyeti; Güney Türkistan, Afganistan; İran Türkistan'ı da İran hudutları içindedir.⁸

Güney Türkistan Tarihine Kısa Bir Bakış

Afganistan coğrafi konumundan ötürü çeşitli devletlerin, milletlerin istilasına ve yerleşmelerine sahne olmuştur. İlk istilayı M.Ö 500'de İran hükümdarı Dara ile batıdan İran hâkimiyetini yıkan Makedonyalı İskender gerçekleştirmiştir. Milattan sonra ise Afganistan coğrafyasına Saka, Kuşan, Ak-Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri yerleşmeye başlamışlardır. Ak-Hun hâkimiyeti Göktürklerin darbesi neticesinde 4. yüzyılın sonlarında sona ermiştir. 7. yüzyılın sonlarına doğru Afganistan, İslamiyet'i yayan Arap orduları tarafından istila edilmiştir. İslamiyet'le birlikte bu bölgede Samani Fars, Karahanlılar, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harezmsahlılar gibi Türk Devletleri kuruldu. 1220'den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkeye hâkim oldular.14. asrın sonlarında Moğol hâkimiyeti Emir Timur tarafından yıkılmıştır. Emir Timur ve onun torunlarından Hüseyin Baykara ve Babür Şah, Afganistan'da yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. 16. yüzyıldan itibaren bölgeye hâkim olmaya başlayan Özbekler, kurdukları Şeybani Devleti ile Hukant, Astrahan, Mangit, Buhara ve Hive Hanlıkları aracılığıyla 19. yüzyıla kadar buradaki hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. 17. yüzyılın sonlarına doğru Fars hanedanlarıyla mücadele eden Babür Şah Devleti güç kaybetmeye başlamıştır.⁹ Bu durum; kuzeyden Özbeklerin ve kuzeybatıdan da Safevilerin Afganistan'a inmesine sebep olmuştur. Böylece, 17. yüzyıldan itibaren Babür Şah Devleti zayıflayınca, bölgede İran Türkmenlerinden olan Nadir Afşar hüküm sürmeye başlamıştır. Nadir Afşar'ın 1747 yılında vefat etmesiyle, onun komutanlarından olan Peştun Ahmet Şah-î Dürrânî, hazır olan ordunun hâkimiyetini ele alarak bu toprakların hâkimi olmuştur. Afganistan'da Türklerin hâkimiyeti

⁷ Taşağıl, "Türkistan", 41: 557.

⁸ Murat Eliçalışkan, Erişim Tarihi 27 Şubat 2015, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkistan.htm>.

⁹ Yaşar Kalafat, *Afganistan Türkleri* (Özbekler, Türkmenler, Hazaralar, Afşarlar, Kazaklar), (İstanbul: Karşılaştırmalı İnançları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), 10.

bununla sona ermiştir. Kalan Türk boyları ise 1919'a kadar Afganistan'ın kuzey bölgesindeki şehirlerde hâkimiyetlerini beylik şeklinde devam ettirmişler, daha sonra bu beylikler de yeni Afgan Devlet'inin hâkimiyeti altına girmiştir.

1888'den önce bölgede yalnızca birkaç memur ve askerle sınırlı olan Peştun nüfusu, Hindukuş Dağları'nın kuzeyine yerleştirilmesiyle bunların sayısı bu alanda büyük oranda artırılmıştır. Bunlara sağlanan çeşitli ayrıcalıklarla asıl sahibi Türkler özellikle Özbekler olan bu yerleşim yerler, Özbeklerden alınarak Peştunlara tahsis edilmiştir. Güney ve güneydoğu Afganistan'dan getirilen göçebe Peştun kabileleri artık bu toprakların yeni sakinleri olmuşlardır.¹⁰

Ahmet Şah Dürrânî ve oğlu Timur'un ölümüyle onun, oğulları ve torunları arasında zaman çok geçmeden taht mücadelesi başlıyor. İşte bu karışıklık dönemde Güney Türkistan'ı ele geçirmek isteyen çok olmuştur her seferinde buradaki Türkler karşılık vermişler ve teslim olmamışlardır. Her ne kadar devlet Türklerin elinde değilse de bu toprakların hakimi yine Türkler olmuştur.

Bu karışıklık yıllarında Güney Türkistan Türklerinin siyasi durumuna baktığımızda Orta Asya'da iki sömürgeci büyük gücü görürüz. Doğudan İngiliz Devleti ve güneyden de Rus devleti. Her biri kendi topraklarını, siyasi ve askerî alanlarını genişletmekle meşgullerdi. Afganistan bu iki büyük güç arasında belirlenmiş bir sınırdı. Çünkü Afganistan Ruslar ve özellikle İngilizler için stratejik bakımdan çok önemliydi. İngilizlerin Güney Türkistan'dan Hindistan'ı sömürmek amaçları vardı. İngilizlerin korkusu daha çok Rus devletindendi. Hatta kendileri de şunu söylerdi, “...Biz bir hadise veya Rusların bir harekâtını bekliyoruz. Yani eğer Rus devleti sessiz kalsa, İngilizler kendi kordukları hükümdarlarıyla merkezî vilayetleri alarak Ceyhun'u sınır kabul edip ve savunma yerlerini de Ceyhun Irmağı yapacaklardı. Rus devleti sessiz kalmazsa Türkistan'ın vilayetlerini onlarla beraber bölmek için uzlaşacağız”.¹¹

Abdurrahman Han bölgeye hâkim olunca, Güney Türkistan halkı dört bir taraftan Abdurrahman Han'ın zulmüne karşı isyan etti. Bu isyanlar ve savaşlar halkın hayatına büyük ekonomik ve kültürel darbeler vurdu. Bundan dolayı Türkistan Türkleri, özellikle Özbekler kendi haklarını savunmak için birkaç defa isyana baş kaldırdılar. 1888 yılında Belh halkı Sardar Muhammed İshak Han'ın önderliğinde Abdurrahman'ın zulmüne karşı isyan etmiş, 1930 yılında da Özbekler kendi haklarını savunmak için başkaldırmıştır. Maymana'da ise

¹⁰ Firuz Fevzi, *Afganistan'ın Maymana Şehrinde Yaşayan Özbek Türklerinin Folkloru* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3.

¹¹ Mir Ğulam Muhammed Ğubar, *Afganistan Dar Masir-i Tarih* (Viricinya: İntişarat-ı Cumhuri Yayın Evi, 1999), 2: 447.

Hüseyin Han, İşan Evrak ve Delaver Han'nın; Mahmut Han Serpuli'nin ve Murad Bey'in isyanını görmekteyiz.¹²

Türkistan Beylerinin içinde Kunduz Beyi, Murad Bek hepsinden güçlü ve büyük nüfusa sahipti. Onun sahası Belh'ten Badahşan'ın sonuna kadar hatta Deraya-yi Penc'in başlarına kadar uzanmıştır. O kendi bölgesini Derya-yi Penc, Kolab (کولاب), Belcevan(بلجوان), Dervaz (درواز), Şegnan (شغنان), Vahan (واخان) kadar genişletmişti. Hatta Bamiyan (بامیان) vilayetinin yerlerine kadar genişletmiştir.¹³

Ayrıca Murad Bey'in Dost Muhammed Han'a karşı çıkardığı isyan birkaç yıl sürmüş, hatta Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra 1863 yıllarına kadar devam etmiştir.¹⁴

Emir Abdurahman Han'ın merkezileşme politikası, Afganistan'ın Peştunlaştırılması amacı ile yapılan faaliyetler Güney Türkistan'da Peştun nüfusunu artırmakla kalmamış, etnik grupların yeni siyasi sistemden tasfiyesini de beraberinde getirmiştir. Bu katı tutumlar uzun vadeli olmuş, iktidar mücadelesi 1990'lara kadar sürmüştür. Peştunculuk Afgan ulusal kimliğini üstün olarak görmekte ve eğitim sisteminde de açıkça belirleyici bir rol oynamaktadır.

Diğer etnik grupların ülkenin tarihine ve kültürüne yapmış oldukları katkılar zenginlik olarak görülmemiş, belki küçümsenerek yasaklanmıştır. Kendi dilleriyle eğitim görmeyen Özbekler ve Türkmenler siyasetten de mahrum edilmişlerdir. Türkler, Sadece tarım ve hayvancılıkla uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Afgan Kralı Amanullah Han'ın 1919-1929 yılları arasındaki iktidarında Türkler, Afganistan'da ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Amanullah Han döneminde de Türklerle yönelik asimilasyon politikaları uygulanmıştır. Bu çerçevede Peştunlar, Türklerin yaşadıkları bölgelere yerleştirilmişler, böylelikle Türklerin daha rahat kontrol ve asimile edilecekleri düşünülmüştür.¹⁵

Türkçe, resmî dairelerde yasaklanırken, Türkçe konuşanlar resmi makamlar dışlanmıştır. Türk tarihi ve kültürel varlığı mevcut yönetimlerce örtülmeye çalışılmıştır. Türkler kendi ana dillerinde eğitim görmemişler. Farsça, Peştuca'nın etkisiyle kendi dillerini unutmakla karşı karşıya kalmıştır. Basın, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarını

¹² Yarkin, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*, 120.

¹³ Yarkin, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*, 114.

¹⁴ Kazım Amini, *Tarih-i Maymana* (Kabil: Maymana Yayın Evi, 1387), 27.

¹⁵ Hakan Boz, Erişim Tarihi, 1 Şubat 2013, http://guneyturkistan.wordpress.com/2013/08/06/dunden-bugune-afganistan-turkleri/_05/11/2014)

kullanmaları engellenmiştir.¹⁶ Fakat bütün bu zorluklara karşın dil ve kültürlerini muhafaza ederek varlıklarını sürdürmüşler.¹⁷

Afganistan’da Yaşayan Türk Boyları

Türkistan’ın güney kısmı Afganistan sınırları içinde kalmaktadır. Bu nedenle Afganistan’ın kuzeyi eski bir Türk yurdu olan Türkistan’ın doğal bir parçasıdır. Bu nedenle Afganistan tarih boyunca Türkistan hareket alanı içinde kalmış ve Türk tarihi devirlerinde Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu nedenle Türk kültürünün önemli izlerini taşımaktadır. Afganistan ile Türklerin ilgisini daha Andronova çağına yani M.Ö. 1. binin başlarına kadar götürmek mümkün ise de tarihi kaynaklar bu ilginin ancak M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren söz konusu edilebileceğini kesin olarak ortaya koymaktadır. Önce ünlü Hun hükümdarı Motun’un önünden batıya; İli, Çu, Narin Nehirleri havzasına çekilen, bu arada kısmen Afganistan’a da giren Yüeciler, M.Ö. 2. yüzyılda Motun’un oğlu Giyük (Güyük) Kağan’ın taarruzları sonucunda büyük ölçüde Afganistan’a çekilmiştir. Bugün genellikle Türk kültür dairesi içerisinde bir topluluk olarak görülen Yüecilerin büyük bir kısmının Issık Göl civarını terk ederek Soğdiana üzerinden bugünkü Afganistan’daki Tahia’ya gelip yerleşmeleri bölge ve Türk tarihi açısından önemli bir husustur.¹⁸

Afganistan Türkleri, bugün çoğunlukla Afganistan’ın kuzeyinde yani Güney Türkistan’da yaşamaktadırlar, Nüfusları 9 milyonun üzerindedir. Afgan Türkistan’ı, Katagan ve Türkistan olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. İsmi Özbek aşiretinden alan Katagan bölgesinin merkezi Kunduz ve Türkistan’ın merkezi ise Şibirgan’dır.¹⁹ Türkistan bölgesi; Hicri 1302 yılında, Emânullah Han zamanında da Türkistan adı ile anılmıştır. Bu yıla ait (نظامنامه ملکی) “Nizamnâme-yi Mülkî” adlı yasada bu topraklar, Türkistan adıyla anılmıştır.

Tarihte ise Türklerin Timurlular ve Babürlülerden önce de günümüz Afganistan sınırları içinde kalan Kabil, Herat, Gazne, Pervan ve Kapisa (Kapasa) bölgelerinde yaşadığı biliniyor. Bunlar, zaman geçtikçe bu bölge halkının etkisi altında kalarak kendi dillerini unutmışlardır. Bugün bahsi geçen bölgelerdeki Türkler Tacik veya Peştun dilini konuşmaktadır. Sadece yaşadıkları bölgelerin ismi Türkçe olarak kalmıştır.

¹⁶ Yarkin, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*, 68.

¹⁷ Fayiz Muhammed Katip Hazare, *Siraju’t-Tevarih* (Kabil: Darul Seltene Devlet Yayın Evi, 1912), 339.

¹⁸ Fuat Uçar, *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 527-528.

¹⁹ Sayed Barmak Darawgar, *Afganistan Özbek Türkçesi Grameri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 3.

Ekim Devrimi'nde, Özbek, Tacik, Kazak, Kırgız Türkmen gibi Türk kavimleri Orta Asya'dan Afganistan'ın kuzeyinde (Güney Türkistan)'a göç etmişlerdir. Bu göçmen Türkler ve yerel Türklerin büyük bir kısmı Afgan devleti tarafından zorla Helmend (هلمند), Çahânsor (چخانسور) gibi vilayetlere yerleştirildi. Bu Türkler edebiyat, kültür, sanat, özellikle el sanatları, ekonomi ve tarımsal bakımdan o bölgelerdeki halkın gelişmesine çok etkili olmuşlardır.²⁰ Ayrıca Uygur halkının çoğu değişik olaylar nedeniyle Doğu Türkistan bölgesinden Badaşşan vilayetinin Vâhan (واخان) ilçesinden Afganistan'a gelmişlerdir. Bunlar Kabil (کابل), Bedaşşan (بدخشان), Kunduz (قندوز), Tahar (تخار) şehirlerinde yaşamaya devam etmişlerdir.²¹

Afganistan Türklerinin en büyük grubunu Özbek Türkleri oluşturur. Afganistan'daki Türklerin yaşadıkları bölgelere bakacak olursak:

Özbekler genellikle Afganistan'ın Faryab, Tahar, Seripul, Cevizcan, Badaşşan, Mezar-ı Şerif, Semengan, Badgis, Gazne, Bağlan, Kunduz, Kabil ve Herat gibi vilayetlerinin merkezi ve ilçelerinde yaşamaktadırlar. Günümüzde Özbekler çoğunlukla ticaret, çiftçilik, hayvancılık ve devlet idarelerinde çalışarak geçimlerini sağlamaktadırlar.

Türkmenler, genellikle Amu Derya'nın kenarlarında, Fariyab, Kunduz, Belh, Cevizcan, Bâdgis ve Herat gibi vilâyetlerin merkez ve bazı ilçe ve köylerinde yaşamaktadır.

Cevizcan'a bağlı; Hocadükü (Saltık, Gızılacak, Tagan, Çöpbaş, İslam, Mengecik, Kureyş, Bekevül, Surh) Karkın, Hamiyap, Murdiyan, Hanaka, Mengecik, Kureyş, Akça (Murdiyan, Hanaka, Mengecik) Şibirgan (Abşarhane, Yenikent, Baba Ali, Yekebağ, Mirveysmine, Gökümbe, Salmazan, Tunika, Ulı Çöpbaş, İslamcuy, Celalabad, Çihil Mert, Altıhoca, Pirmezid, Seksenkeppe, Lebicar Kureyş, Çığçı, Divanehane, Mahdumkulu Obası, Atçapar, Çağatay, Çerimgerhane, Deydimuş, Keylek, Gacarihane, İydimalla, Kureyş, Saltık, Selçuk, İslam, Bab-ı Ali, Gızılacak), Karkın.²²

Kızılbaş Türklerinin çoğu Kâbil, Herat, Mezar-ı Şerif, Kandahar, Gazne, ve Afganistan'ın başka vilayetlerinde dağınık şekilde yaşamaktadırlar. Tarihçiler Kızılbaşların büyük kısmının Timurular ve Safeviler zamanında ve bazılarının da bu devletlerden önce geldiklerine işaret edip Türkçe ve Farsça konuştuklarını kaydetmektedirler.

²⁰ Yarkin, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*, 62.

²² Yarkin, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*, 63.

²² Savaş Şahin, *Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine* (y.y, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2016), 48.

Afganistan'da Ersarı, Teke, Alili, Salur, Yomut ve Çovdur gibi Türkmen boylarının yaşadığını ve bu boylardan en bilinenin de Ersarı, Salur ve Sarık boyları olduğunu bildirir. Afşar Türkmenleri ise Kâbil ve Herat şehirlerinde yaşamaktalar.²³

Oturumdar Türkmenler, vatanî Türkmenlerden önce bu topraklarda yerleşmiş olan Türkmenlerdir. Yaklaşık bin yıldan beri bugünkü Kuzey Afganistan'da yaşayanlar yerleşik Türkmenler, 20. yüzyılın başından itibaren Afganistan'da yerleşik hayata geçmiştir. Bugün tamamen yerleşik hayata geçmiş olsalar bile yaylalarda "yurt" denilen göçebe çadırlarını kurarak yarı göçebe bir hayat tarzını sürdüren küçük Türkmen toplulukları da mevcuttur.²⁴

Afganistan'daki Türkmen boylarının büyük çoğunluğu Ersarı boyuna mensuptur. Ersarılar, 16. yüzyılda yaşamış Türkmen Hanı Ersarı Baba'nın soyundan gelmektedir. Ersarı boyu, Gara - Bekevül, Güneş ve Uludepe olmak üzere üç alt gruba bölünmüştür. Bu alt grupların her biri 5 - 12 arasında değişen küçük oymaklardan oluşmaktadır.²⁵

Türkmenler çoğunlukla halı dokumacılık, hayvancılık, çiftçilik ve ticaret ile geçimlerini sağlamaktadırlar.

Kırgızlar çoğunlukla Bedahşan vilayetinin Pamir Dağları'nda yaşamaktadırlar. Bunlardan bir kısmı çadır hayatını sürdürürken bir kısmı da yavaş yavaş şehir hayatına geçmişleridir. Buradaki Kırgızlar halen Kırgızca konuşuyorlar. Özbekçeyi biliyorlar bu dil dışında Farsça ve Peştuca gibi dilleri bilmiyorlar. Genellikle hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini sağlarlar.

Aymaklar Türk kökenlidirler. Aymak kelimesinin kökeni Türkçe Oymak, Moğolca Aimag kelimelerinden gelir, anlamı boy demektir. Aymaklar Afganistan'ın Kuzeybatısı ve kuzeydeki dağlık bölgelerde yaşamaktadırlar. Bunlar Cevizcan'ın Derzab (درزاب) ilçesi, Fariyab'ın Kurgan, Kuhistan ilçelerinde ve Seripul'un Merkezi, Balakent ve Kuhistanat, Seyyat, Suzmekale (سوزمه قعله) gibi bazı ilçelerde yaşamaktadırlar. Fariyab'ın Kurgan ilçesindeki Aymaklar Özbekçe konuşurlar. Ancak başka il ve ilçelerdeki Aymak Türkleri karışık dil konuşurlar yani Farsça konuşurlarsa bile Türkçe kelimeleri çok kullanırlar. Örneğin, Ata, Apa, qamaw vb. Ayrıca Seripul'da Olqânî > Alqânî > İlhânî > İlhânî (اولقانى < ايلخانى < ايلخالى) denilen bir kavim yaşamaktalar. Bu Türklerin çoğunluğu Özbekçe bazıları da Farsça konuşmaktalar. Dr. Üstad Yaqub Vahidî "Olqânî" kelimesinin İlhanî

²³ Şahin, *Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine*, 46-47.

²⁴ Şahin, *Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine*, 46.

²⁵ Şahin, *Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine*, 46.

(ایلخانی) kelimesinden geldiğini buralar bir zamanlar İlhanlıların hakimiyeti altında olduğunu ileri sürmüştür.²⁶

Afganistan Türkleri yaşanan savaşlar, kuraklık, ekonomik vb. sebeplerle kendi ülkelerinden başka ülkelere göç etmişlerdir. Afganistan Kazaklarının hemen hemen hepsi Kazakistan'a veya Türkiye'ye, Afganistan Kırgızlarının bir kısmı Türkiye'ye göç etmişlerdir. Afganistan'daki Özbek ve Türkmenlerin bir kısmı Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan ve Orta Asya'nın başka ülkelerine hatta Avrupa ve Amerika'ya göç etmişlerdir.

Özbekler başta olmak üzere diğer Türk halkları Afganistan'da önemli bir nüfusa sahiptir. Afganistan'da yaşayan Türklerin sayısı resmî olarak tespit edilememiş, yalnızca birtakım tahminler yoluyla nüfus sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkler, genellikle Afganistan'ın kuzeydoğu ve kuzeybatısında yaşamaktadırlar.

Farsça konuşan yukarıdaki Türk kabileleri dışında Peştü dilini konuşan Türk kavimleri de vardır. Kandahar (قندهار), Paktiya (پکتیا) ve Gazne'deki (غزنه) Moğul Türkleri, Karabağ Türkleri, Zavul (زابل) Türkleri ile Herat'ta yaşayan Kıpçak Türkleri Peştuca konuşurlar.

Pamir eteklerindeki Bedahşan'dan başlayıp Badgis'e kadar uzanan çok geniş bir bölgede yaşayan Kırgız, Kazak, Özbek, Tatar, Uygur ve Türkmen gibi Türk boyları ise yalnızca Türk dili konuşurlar.²⁷

Özbek Türklerini Oluşturan Uruklar

Özbeklerin aşiretleri hakkında bilim adamlarının kesin bir fikri yoktur. Özbeklerin; Haniyukov (خانیکوف) 94, Horşekin (خورشکین) 92 ve Logo Faith (لوگو فیث) ise 102 aşiretten oluştuğunu savunmaktadır. Bununla birlikte Zeki Velidi Togan ve Muhammed Yakub Vahidi Cüzcani ise 92 aşiretten meydana geldiğini ifade ederler.²⁸ Zeki Velidi Togan Bugünkü Türkistan adlı eserinde Özbeklerin 92 baw²⁹dan (باو) mürekkep olduğunu söyler.

Muhammed Yakub Vahidi bu 92 aşiretin isimlerini şöyle sıralamaktadır. Ming (مینگ), Yüz (یوز), Kırk (قرق), Ö'ng (اونگ), Öngcet (اون گجیت), Celayir (چلایر), Seray (سرای), Hitay (خطای), Kıpçak (قپچاق), Nayman (نایمان), Çakmak (چقماق), Ormak (اورماق), Tuvadek (توادق), Bastan (بستان), Semer çık (سمرجیق), Kalmak (قلماق «قلموق»), Karluk (قارلوق), Arlat (ارلات), Kattagan (قته غان، قطن), Argun (ارغون), Barlas (برلاس), Butiya (بوتیای), Katigas (کینه گس),

²⁶ Yarkin, *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*, 64.

²⁷ Fuat Uçar, *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, 529-530.

²⁸ Namık Şahbarani, *Büyük Özbek Edebiyatı Tarihi* (Pişaver-Pakistan: El Hazrat Yayınları, 2000), 64.

²⁹ Baw (باو) aşiret demektir.

Keluçi (کیلاجی), Boyrak (بویراک), Uyrak (اویراک), Kiyat (قیات), Kongrat (قونگیرات), Kangili (قانغلی), Öz (اوز), Culaci (جولاجی), Cusulacı (جوسولاجی), Keçi (قچی), Otarçi (اوتارچی), Fuladçi (فولادچی), Ceyot (جویوت، جیوت), Cit (جیت), Helcut (هل جوت، چیل جویوت), Buyazıt (بویازت), İmavut (ایماوت، اوی ماوت), Kerayit (کرائیت), Bagan (باغان), Engit (انغیت), Tengit (کیات اوکلان), Mengit (منغیت), Murkat (مرکت), Mesed (مسد), Berkut (برقوت), Kiyat Oklan (کیات اوکلان), Alçın (آلچین), Kari (قاری), Karib (غریب), Şıbrıgan (شبرغان), Kışlık (قیشلیق), Türkmen (تورکمان), Durman (دورمان), Kayın (قاین), Tam (تام), Remdan (رمدان), Miten (میتن), Uyşun (اویشون), Buse (بوسه), Hafız (حافظ), Kırğız (قیرغیز), Tatar (تاتار), Backer (باجقر), Sılduz (سلدوز), Kilvay (کیلوای), Vecer (ووجر), Curat (جورات), Buday (بودای), Oğlan (اوغلان), Ağır «أغیر» (اغر), Korlavut (کورلاوت), Kor (کور), Çınbay (چین بای), Mehdi (مهدی), Çelkaş (چلکش), Uygur (اویغور), Nikoz (نیکوز), Kerasas (قراساس), Tuşlub (توشلوب), Yabu (یابو), Tagil (تارغل), Kahşat (قہات), Şuran (شوران), Şerin (شیرین), Tume (تومه), Behrin (بهرین), Kiray (کرای) ve Sahtiyan (سختیان).³⁰

---

³⁰ Namık Şahbarani, *Büyük Özbek Edebiyatı Tarihi*, 45.

Sonuç ve Öneriler

Afganistan Türkleri başta Özbekler olmak üzere Türk devletleri yıkıldıktan sonra buradaki Türkler bölgedeki hâkimiyetlerini kaybettiler. Hâkimiyet açısından zayıf düşen Türk kabileleri dağılmışlardır. Devletin dağılmasıyla Türklerin mal ve mülkleri yağmalanarak zorla ellerinden alınmıştır. Ayrıca siyaset sahnesinden de alı konulmuşlardır. Bu durumdan sonra Türk kabileleri bu bölgeden ayrılıp başka topraklara hatta başka ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Türklerin dili ve kültürleri üzerinde yapılan baskılardan dolayı kendi dillerinde okuma ve yazmadan izin verilmemiştir. Bu yüzden Türk gençleri kendi ana dillerinde okuyup yazamıyorlar. Bölgedeki bütün öğrenciler Peştuca veya Farsça okumak zorundalar. Ancak Sovyet işgalinden sonra, radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi yayım araçlarında konuşma sayısı çoğunluk olan dillerde yayım hakları verildi. Çalışmamızda geçmişte Afganistan'ın geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir Türk yurdu olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Güney Türkistan olarak anılan bölgede Türk boylarının tespiti için; bölgede yaşayan Türk boylarının dilleri, kültürleri, tarihleriyle ilgili çalışmaların sayısının artırılması, çeşitli bilimsel projelerin yapılması gerekmektedir. Afganistan'da örneğin Özbeklerin veya Türkmenlerin onlarca uruğu ve bu urukların altında da onlarca aşiretler bulunmaktadır. Bu boyların dilleri az çok birbirinden ses ve şekil bakımından farklılıklar göstermektedir. Dilsel tespitler vasıtasıyla Türklerin hangi aşiret veya uruğa ait olduklarını tespit etmek kolaylaşmaktadır. Bu bilimsel çalışmaların bir ekip halinde ve çeşitli projelerle tespiti gerekir.

KAYNAKÇA

Yarkin, Muhammet Halim. *Berghayî Az Tarih-i Uzbekan-i Afganistan*. Kabil: Horasan Yayın Evi, 2013.

Kalafat, Yaşar. *Afganistan Türkleri (Özbekler, Türkmenler, Hazaralar, Afşarlar, Kazaklar) Karşılaştırmalı İnançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

Taşagıl, Ahmet. “Türkistan”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/556-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Altai, Noorullah. *Özbek Tili Sözlüğü*. Malezya: D' Orient Express Printing Group, 1386.

Âmini, Kazım. *Tarih-i Maymana*. Kabil: Maymana Yayın Evi, 1387.

Ğubar, Mir Ğulam Muhammed. *Afganistan Dar Masir-i Tarih*. Verciniya: İntişarat-ı Cumhuri Yayın Evi, 1999. 2: 447.

Şahin, Savaş. *Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine*. Y.y.: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2016. 48.

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkistan.htm>. Hazırlayan: Murat Eliçalışkan (Coğrafya Öğretmeni) (Erişim tarihi: 27. Şubat. 2015).

Hazare Katib, Fayiz Muhammed. *Seraju't-Tevarih*. Darul Seltene Kabil: Yayınları, III/1912.

Darawgar, Sayed Barmak. *Afganistan Özbek Türkçesi Grameri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Fevzi, Firuz. *Afganistan'ın Maymana Şehrinde Yaşayan Özbek Türklerinin Folkloru*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Saray, Mehmet. *Afganistan Türkleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.

Şahbarani, Namık. *Büyük Özbek Edebiyatı Tarihi*. Pişaver: El HazratYayınları, 2000.

Uçar, Fuat. *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.